

Іван Бойко

Роман Шухевич

ЯК Я ЙОГО

ПАМ'ЯТАЮ З ТЮРМИ

СПОГАДИ

Торонто, 2013

Роман Шухевич (1907-1950)

Роман Шухевич

Як я його пам'ятаю з тюрми

Говорити про Романа Шухевича – людину-політв'язня – з перспективи більше як 40 років, у двадцятип'ятиріччя його героїської смерти, коли він відомий більше українській, а навіть світовій публічній opinio під легендарним прізвиськом Тараса Чупринки, Романа Лозовського, Тура – вимогливе завдання і дещо ризиковане. Багато причин тієї ризикованості: раз – час стирає в людській пам'яті деталі заобсервованого, що гірше, не дозволяє передати обсервацію на гарячо, два – поле обсервації обмежене чотирма стінами в'язничної камери, що змалював вміло поет-в'язень Б. Кравців:

Як звірі ми простір любили,

Блакитні далечі, води,

І хижу волю і вовчі ходи

В людні тривожні городи.

І нині нам як звірям кліті

І хід розмірянний у лад,

Чотири кроки, все чотири,

Туди й назад, туди й назад.

Мимоходом додати: чи багато можна сказати про життя, риси його натури, бажання і думки, обсервуючи короля звірів – лева у клітці?

І врешті – свідомість автора, що кожне сказане ним слово про Романа Шухевича може викликати фальшиві інтерпретації, так під адресою автора, як також щодо особи Романа Шухевича. Щоб цю справу коротко вяснити, скажу: Я особисто знав Р. Шухевича, я знав особисто дещо про Р. Шухевича-Тура, але я знаю тільки посередньо про Шухевича-Чупринку-Лозовського.

Після цих кількох вступних завваг переходжу до властивої теми.

Вперше в ув'язненні зустрів я Романа Шухевича 1934 року на початку місяця липня у концентраційному таборі Береза Картузька. Його привезли туди на два дні скоріше від нашого транспорту, із львівських Бригідок разом із чисельною групою студентів, арештованих у зв'язку із вбивством польського міністра Перацького. Крім Шухевича, були на келії ч.4: Володимир Янів, тепер ректор Українського Вільного Університету в Мюнхені, Дмитро Грицай, пізніше ген. УПА Перебийніс, Ярослав Старух, пізніше провідник Закерзонського

краю “Стяг”, д-р Володимир Горбовий, оборонець у політичних процесах, довголітній в’язень мордовських лагерів, відомий публіцист Дмитро Штикало, інж. М. Кравців, наш сеньйор, привезений разом із друзями зі Стрия, між якими був Володимир Тимчій, пізніше крайовий провідник ОУН Лопатинський. Не буду забирати часу описом нашого життя в Березі. Заінтересованих відсилаю до праці Володимира Макара п. н. “Берега Каргузька”, виданої у 1956 році Головною управою ЛВУ, до речі, єдиної дотепер публікації про це пекло на землі.

По нашому приїзді до Берези спали ми на бетонній долівці. Одного пополудня т. зв. бльоковий, садист у мундирі польського поліція Ф. Марковський, свистком зарядив збірку і закомунікував нам, що “тепер будете спати як у санаторії”, наказав бігом збігти на подвір’я і уставитись у дворяд. Там видано кожному з нас т. зв. сінник із дорученням бігти у підвалля будинку і напхати його соломною, впродовж дуже короткого часу. Саме у вході до підвалля стрінув я друзів із келії ч. 4^а. Тяжко було їх пізнати з обличчя, бо всі ми були з обстриженими на нульку головами, з неголеними щонайменше шість тижнів обличчями.

Пізнавали себе по фігурі і вбранні. Хоч ізоляція келій була в перших днях строга, навіть на тій самій келії була строга заборона говорити між собою, ми знали хто де, на якій келії перебуває і всі очікували саме з келії ч. 4 вказівок – як нам бути, яку поставу зайняти, щодо категоричної вимоги говорити по-польськи, за відмову від чого багатьох з нас дістало “бойове хрещення” гумовою палицею. За відмову повторити за поліцаєм “пеньць” охрестили мене здорово на коридорі будинку, саме під дверима чвірки. Роман Шухевич, популярно званий Шух, привітавшись словом “Слава”, – тобто скороченим привітом, яким віталися всі в’язні і націоналісти в тюрмах – “Слава Україні!”, затримався за мною і сказав: “говоримо тільки по-українському”, бо Береза лежить на українській етнографічній території, активно поки що не реагуємо на побої, коли будуть виганяти на роботу – ідемо. Закомунікуй це всім на келію. Тримався ти добре у бойовому хрещенні, але завтра маєш стати до рапорту, оскаржуючи поліція Марковського перед комендантом табору Грефнером за побиття. В оскарженні маєш виразно і голосно подати, так, щоб чули всі присутні на ранньому апелі – в’язні і поліцаї, що він побив тебе за те, що ти говорив по-українському.”

Дозволю собі при цій нагоді пояснити, що між в'язнями-націоналістами було звичаєм говорити собі "Ти" від першої зустрічі, без огляду на попереднє знайомство, без огляду на вік, стан і стаж; обов'язком всіх в'язнів-націоналістів було теж говорити всюди тільки українською мовою – в тюрмі, суді, на поліції і т.п., коли в'язень перебував у в'язниці на українських землях. Коли, наприклад, по засуді перевозили в'язнів до в'язниць у корінній Польщі, як Тарнів, Павіч, Вронки, Серадз чи Святий Хрест, їм дозволялося вживати з адміністрацією тюрми польську мову.

При ранньому рапорті виступив я зі скаргою. Комендант табору запитав мене, чому я не хочу розмовляти по-польському. Очевидно, моя відповідь була така, як повинна бути, що тут українська земля і всі державні службовці повинні вміти говорити українською мовою, а вже ніяк не побивати вільних людей за відмову говорити по-польському.

У час повороту до келій, тоді ще нас на роботу при будові доріг не гонили, з'явився побіч мене Шух. "Іване, – сказав він, – демонстрація добра, але могла бути ліпша. Замість оскаржувати за побиття за

вживання української мови, ти оскаржив за побиття за відмову говорити по-польському". Признаюся щиро, застидався я тоді дуже. Але на своє оправдання скажу: хто з нас, тоді 20-літніх хлопців, застановлявся над правничим формуванням своїх думок?

Знав я Шухевича як абсолювента будови мостів, гребель і доріг Львівської політехніки, сказати б техніка-природника, тому саме дуже мене здивувала тонкість його правничого думання, хоч по його виясненні виглядало воно таким простим і логічним.

Як згадав я вже попередньо, очі нас усіх були звернені на чвірку. Ніхто з нас не знав ще на той час, які пости в ОУН займали мешканці тієї келії. Ніхто з нас не бавився в демократичний вибір проводу політв'язнів; так воно сталось, що всі ми чекали на доручення друзів із чвірки і їх точно виконували. Зв'язковими до нашої келії були В. Янів і Роман Шухевич. Все так складалось, що коли Янів використовував якусь нагоду передати вказівки, ми вже їх знали від Шуха. Винахідливість зустрітись була в нього подиву гідна, чи то в бігу митись, в бігу на снідання, чи на збірку, навіть на самій збірці він умів непомітно для всевидючого ока поліцая перекрастись поза дворядом і шепнути – що

треба. Всі ми подивлялися його проворність, винахідливість, бистроумність, а над усе – холодну кров, бо ж у Березі був такий режим, що не вільно було зробити кроку, не ставши на струнко перед поліцаєм із стереотипним проханням про дозвіл. Говорити навіть пошепки було заборонено.

Приблизно по місяцеві нашого перебування в Березі, наказали нам зняти наші цивільні вбрання і взуття, а надягнути на себе "паньство́ві мундири". Були це полотняні штани і т. зв. "кітля" та "голендри". Перший раз поголили бороди. Зникло з лиця і русяве волосся у Р. Шухевича. Тяжко було нам себе взаємно пізнавати, бо привикли до заростів і обсмаленого сонцем тіла. При будові гостинця, працювали ми тільки в коротких штанцях, бо літо 1934 року на Поліссі було соняшне і тепле, – бачили ми на знайомому корпусі біле змарніле обличчя. Ніхто одначе тим не переймався. Жартували один з одного. Так мимо страшних умов життя, тяжкої виснажливої 12-годинної праці, короткого сну (будили нас о четвертій ранку), лихого і дуже недостатнього харчу, страшного, гіршого, ніж у німецьких кацетах режиму, ніхто не падав на дусі, ніхто не заламався, приймав удари долі з усміхом і гумором. Не можу

повздержатись, щоб не згадати тут веселої, життєрадісної вдачі і тонкого гумору Шуха. Раз тільки пам'ятаю, вибачався він за свій дотеп перед Яновом, коли весело гуторили ми в час обідової перерви на узбіччі гостинця з Берези до Кобрини. Хтось із учасників розмови вжив фразу "все треба йти просто свого носа", а Шух, ніби нехотячи, завважив: "Коли б ти, Янкель (так ми популярно називали Янова), хотів іти просто свого носа, мусів би крутитись навколо себе". Всі ревнули сміхом, включно з Янклем, бо всі знали, що природа не була ласкава для Янка і значно викривила його ніс. Чутлива натура Шуха відізналась, видно потрактував свій жарт за нетактовний, бо з органічних хиб людини жартувати не слід, і кількакратно вибачався перед ним.

На перший погляд могло б видаватись, що Береза із змеханізованим одноманітним життям не давала нагоди виявитись добрим і злим прикметам людини, подібно, як тюрма. З практики категорично заперечую цей погляд. Навпаки! Обмеженість простору перебування, безвиглядність, непевність, тяжкі матеріальні умови та брак найменшого культурного життя часто були причиною, що тріскали всі обручі культури і цивілізації і з-за маски ніби культурної людини вилази-

ла машкара потвори в людській подобі, вилазила паща звіра. Найскоріше злетіли маски полякам. Більшість із них виявилась безнадійними егоїстами, донощиками, ба навіть злодіями, бо будучи в кухні, обкрадали в'язнів із приділених пайків харчу. Українські націоналісти-політв'язні тримались дуже гідно, взаємно собі допомагали. Слово друг, яким до себе зверталися, не було пустим звуком, чи формальністю, а мало повний практичний зміст. Уособленням того був Шух. Мав надзвичайний дар наближення до людей, кожному вмів сказати якесь приємне слово, часто-густо із своєї скромної пайки віддавав частину тим друзям, що за якісь провини були покарані арештом чи карцером і постом. Замкненому в арешті чи карцері давали тільки воду і пів порції хліба одного дня, і пів порції таборового харчу другого дня. Не дивно, що кожний виходив із карцеру голодніший голодного вовка. Не пам'ятаю вже, хто із нас перший попав у карцер, але пам'ятаю дуже добре, що Шух був перший, що недоїдав скромної порції та намовив ще кількох друзів зробити те саме, щоб нагодувати голоднішого.

Як я вже згадував, у Березі було строго заборонено в'язням говорити навіть пошепки між собою. Думаю, не була це тільки рафінована шикана, але засіб

унеможливити порозуміння між в'язнями для якоїсь спільної акції. Не вільно було говорити і на праці. Проте Шух винаходив різні способи, щоб поговорити. Для необзнайомлених скажу, що биті дороги у передвоєнній Польщі не будувались бульдозерами, каміння не мололося у млинах-“крашерах”, а розбивалось ручно молотком, возилось тачками, носилось ношами. Хто вмів дивитись, міг завважити, що Шух найчастіше брався за ноші. Йдучи позаду, говорив пошепки тому, що йшов попереду; вертався на переді і слухав того, що ніс ноші позаду.

Ще одне можна було завважити. Думаю, що всім відомо, що Шух був спортсмен. Його спортовому виглядові, пружним м'язам завидував не один. Коли вибрав собі для ношення когось, з ким хотів поговорити, майже ніколи не працював з одним і тим самим два дні підряд, а він був, що так скажу, хирляком, можна було бачити, що Шух накидав більше піску, чи каменюк на той кінець ношів, який він сам ніс, або тримав ноші ближче середини, щоб на його руки спадав більший тягар, або знижував руки для тієї самої цілі. Дрібничка? Так, але який кольосальний приклад дружності і альтруїзму!

Незабутнім залишиться у моїй пам'яті такий епізод: одного понеділка, а понеділки були особливо тяжкі для в'язнів, бо поліцаї були злі, мов оси, по недільному гулянні і недоспаній ночі – побивали в'язнів без найменшої причини. Часто, щоб на комусь злість зігнати. Ми, як звичайно, вимаршовували раненько на шосу. Падав поліський дощик. За короткий час промокли ми до нитки. Один Шух не промок. Він, прибувши на місце праці, скинув із себе "мундир", залишився тільки у купелевих штанцях, а мундир заховав під бочівку з водою на двох колесах, яку кожного разу ми тягнули із собою на місце праці з табору.

В недовгому часі дощ перемінився на зливу, вода залила не тільки рови по обох боках шосе, які ми копали, викидаючи землю на дорогу, але і саму шосе. Працювати було неможливо. Біля обіду комендант охорони вислав кінного поліцая до табору за дозволом від начальства забрати нас до табору. Дозвіл він одержав, і ми рушили серединою дороги, бродячи в болоті. На переді і з-заду та по боках бродили поліцаї. Так зложилось, що в тій самій чвірці маршували: Шух, Ярослав Старух, Дмитро Грицай і я. Поліцаї були заабсорбовані собою, в'язні гуторили, кляли свою долю

і світ, жартували, – раптом Шух заінтонував приємним тенором “Ніщо нам бурі ні пригоди...” Йому завтурював баритоном Грицай, далі ми зі Старухом, а ще далі – кілька чвірок. Чим даліше – голосніше, чим далі – більше голосів. Над поліською землею залунала українська бадьора пісня. Поліцаї вдавали, що не чують, а переїжджаючи в протилежному напрямі поліщуки зараз за нашою колоною затримували (у зливу!) коней і заслухувались. Які були їх думки – не тяжко відгадати.

Говорячи про Березу, не можу не згадати про регуляцію річки Ясьолди, над якою лежить Береза. Одного літнього дня вигнали нас туди.

На одному відтинку ця річка була мілка. Нашим завданням було поглибити дно. Єдиними знаряддями для того були звичайні лопати. Річка досить широка, ми по пояс у воді копали болото, що сягало нам до колін, і мали виносити його на лопатах на берег. Тільки піднесли ми трішки лопату догори, вода змивала болото. “Мудрі” поліцаї побачити це і задумали збудувати греблю, затамувати воду. Зарядили збірку. – “Хто з арештованих є інженером від будови мостів,

загат, гребель, – виступити!” Виступив Шух і ще хтось. Комендант охорони назначив Шуха головним інженером. При відході на працю Шух шепнув мені, бо так склалось, що я був близько нього: “Буде забава, перекажи друзям, щоб мались на осторозі і тримались близько берега, коли збудована гребля рухне, щоб чим скоріше втікали на берег, бо ще когось пірве вода”.

Носили ми з берега муравину, якісь деревця, – гребля росла на очах. Вище греблі вода піднеслась високо, протікала тільки вузькою щілиною, яку треба було закрити. По обох боках щілини високі купи муравини. На наказ Шуха в’язні звалюють ці купи в щілину. Загатили. Напруження уступило, на обличчі коменданта охорони задоволення. Всі ми переходимо вниз греблі, на якій залишаються тільки кілька в’язнів, вибраних Шухом, для латання можливих проривів.

Раптом – крик! Гребля проривається в кількох місцях, вода заливає місце регуляції, сягає нам вже майже по груди, шию, всі виходимо на берег.

Саме приїхав комендант табору Грефнер на контролю. На рапорт коменданта охорони відповів: “Не йдеться про вислід роботи, а про саму роботу. В’язні мають працювати, щоб їм відхотілось займатись

дурними справами, за які їх сюди привезли.”

Чому згадую цей випадок? На перший погляд, видавалось би, нічим не замінним. Тому, щоб підкреслити, як бистро працювала думка Шуха. За коротенький час він вже мав готовий плян як збудувати греблю, і як її незамітно, разом із кількома друзями прорвати. Його осторога перед тим напевно охоронила нас, українських в'язнів від можливості – коли не втопитись, то напитись болотнистої води.

В надвечір'я Йордану 1935 року ненадійно викликали Романа Шухевича з келії, примістили на одиночці, а рано під конвоем повезли на залізничну станцію. Стужені за волею, оптимістично наставлені – думали ми, що Шуха відпустили. Зажурих нас вісткою Грицай, що вивезли до слідчої тюрми у Львові, де сидить багато націоналістів у слідстві у зв'язку з убивством польського міністра Перацького. Перший раз довідались ми тоді, що хтось із арештованих не витримав і “всипав” Шуха, може і ще кого. Треба було сподіватись, що заберуть інших. І справді, невдовзі вивезли В. Янова.

* * *

Вдруге зустрівся я з Шухом у львівських Бригідках у грудні 1935 року, куди я попав по короткому перебуванні на волі. Побачив він мене крізь вікно своєї келії, коли я був на проході. Порозумілись ми в'язничною азбукою глухонімих. Якось виглядало немов ми оба зраділи зустрічі, хоч як парадоксально воно звучить. На питання – як чується, відповів “добре”, а що його чекає, – повів рукою попід шию, що на в'язничній мові означало повішення. За кілька днів я одержав від нього “грипса”, де він подав дещо вісток про себе і справу. А коли по його і моїм засуді зустрілись ми знову на одній келії ч. 100, тоді розповів докладно і багато.

По перевезенні його до львівської тюрми, примістили його на т. зв. кацябах. Кацяби – це келії на партері північного крила Бригідок, між поодинками і шпиталем. Понурі, вогкі, з цементованою долівкою. Дійсно світу Божого не видно. Поліція переслухувала його без перерви дев'ять днів і ночей. Самі поліцаї, очевидно, мінялися. Шух не тільки витримав, але й гордо витримав. Не тільки не потвердив зізнань колег, але й категорично їх заперечив. Заперечив і свою участь у вбивстві шкільного куратора Собінського, хоч в тому його тоді

не обвинувачувано, бо за вбивство цілком невинно засудив польський суд вже давніше Василя Атаманчука і Івана Вербицького.

Про перебування на кацях оповідав В. Янів наступне: "Страшні дні. Єдиною розрадою був павук, що снував своє павутиння, щур, що вилазив з діри і проходжувався по келії, а ніччю часами вилазив на груди, і перестукування через стіну з Шухом. Одного дня Янів довго викликав Шука на розмову. Цей не відповідав. Сто різних думок роїлось в голові Янова. Очевидно – найчорніших. Раптом – стук. Шухевич повідомляє, що не відповідав на його виклик, бо молився". Ця відповідь і роздуми над нею, як сам Янів признався, були переломовими у його житті. Для ствердження історичної правди треба сказати, що Роман Шухевич був не тільки віруючим, але й практикуючим християнином. Як довго довелось нам сидіти на одній келії, – майже два роки, – він кожного ранку і кожного вечора заглиблювався на якийсь час у молитві, і ніколи не знімав золотого хрестика з шії.

У тих умовах В. Янів написав вірша "Пустинь південних цар" і присвятив його Романові Шухевичу.

На келію ч. 100 перевели мене пізнього пополудня восени 1936 року. Коли замкнулись двері, заки поча-

лись дружні стиски рук, понісся голос Шуха: "Увага! Дозвілля!" Я зараз зорієнтувався, що провідником келії є саме він. Хотів я – трохи на серйозно, трохи жартом – стати на струнко і зголосити свій прихід, але Шух вже взяв від мене клунки, розложив на ліжку і зараз же почав випитувати про здоров'я, самопочуття, як попав і т.п., жартуючи і весело оповідаючи про всіх живучих на сотці.

На хвилину відійшов на бік з Ярославом Стецьком і, повернувшись, заявив мені: "Ти клади свої "манелі" тут і тут будеш спати, всі інші пересунуться на одне місце вліво, а ти – хлоп-скеля перейдеш до низового козацтва". Очевидно, я був сконфужений, бо як мені – "цуваксові" займати краще місце, замість того, хто вже засидівся? Це проти в'язничного звичаю! На те заявив мені Шух (він у свободній товариській розмові говорив деколи мовою львов'яків): "Ти, фрасре, дисципліна мусить бути. Ми за справедливий соціальний лад не тільки теоретично в писаннях Карбовича, але на ділі. Єдиний критерій виміру соціальної справедливості – це хто скільки має "ківати". "Пех" хотів, щоб тобі "сендзя всадив більше, як іншим, тому тобі належиться рекомпенсата. Ліпше місце до спання, може і ще дещо".

Вже в дальших днях розглянувся я ближче і, мушу знов же підкреслити, що почуття справедливости у Р. Шухевича було надто велике. Можливо, найкращі місця до спання на окремих ліжках мали Осип Мащак і Роман Сеньків, оба засуджені по 15 років тюрми. На дальших ліжках, зісунених по два разом, спали по трьох на двох ліжках засуджені на менші вироки, дальше спали по чотирьох на двох ліжках, а ті з найменшими вирокami спали на сінниках на долівці. Це були саме низові козаки, між ними був і Шух.

Як провідник келії, Шух уклав правильник, який нам всім, що живемо у т. зв. демократичних умовах, може видаватись строгим. Вставали ми на годину перед дзвінком, тобто о год. 5:30, відсували попід стіни ліжка і починалась руханка. Вів її за своїм власним укладом сам Шухевич, а була вона так скомбінована, що початкуючих болів кожний м'яз, а потім був визначений окреслений час на порядки, миття і сніданок. В год. 8-ій рано починалась наука в школі і зайняття та обов'язувала безоглядна тишина до обіду, з короткою перервою на другий сніданок. Тоді приносили на келію гарячу воду і запарювалось власний чай. Обідова перерва тривала півтори години, потім знову тишина і зайнят-

тя, доки не стемніло зимою, чи доки не видали вечері літом. О год 7 ввечорі була спільна молитва із щоденним наказом і опісля дозвілля.

Школа, про яку я згадав, була організована Шухевичем і за його пляном. Учнями були примусово всі ті, хто не мав закінченої середньої освіти, а мушу при цій нагоді сказати, що на “сотці” сиділо нас в тому часі 22, в тому більше, як половина сільських хлопців.

Вчили 13 предметів, крім українознавства, математики, загальної географії, загальної історії, політичних рухів, ідеології, культурно-освітньої праці і конспірації. Цей основний предмет називався “добра поведінка”!

Шух був директором школи і викладав географію України. Учні, здається, найбільше любили його предмет, бо він вмів свій предмет відповідно їм подати. Назви місцевостей пов’язував завжди з іменами визначних людей, або визначних подій чи боїв. Іншими словами – це не була тільки географія, але геополітика, культурно-мистецька, господарська, історична і стратегічна географія, якщо таких термінів можна вжити. Не помилився прокурор Мостовський, коли на одному процесі заявив, що українцям не треба університету у Львові, бо вони мають Бригідки.

Крім школи, відбувались доповіді, гутірки і відзначування національних річниць, зокрема річниць смерти українських революціонерів. Хоч не раз у хвилини дозвілля Шух, жартуючи, говорив, що він до "бібуляжи" (в'язнична назва для всіх тих, хто займався писанням) не належить, то святкування він дуже старанно підготовляв і часто ними проводив, сам висловлював цікаві, не раз дуже ревеляційні думки на філософічні, соціологічні теми, а вже по-мистецькому реасумував для кращого зрозуміння висловлених думок тими друзями, що не мали належної підготовки такі складні проблеми зрозуміти. Виявився не тільки добрим публіцистом, але й виказав неабиякий літературний хист.

Незабутнім залишиться у моїй пам'яті вечір, присвячений пам'яті В. Біласа і Д. Данилишина у 1937р. В той час провідником келії був я, і моїм обов'язком було вечір підготувати. Запропонував я тоді Шухевичеві приготувати коротке слово про двох інших бойовиків ОУН - Юрія Березинського і В. Старика, що впали від куль польської поліції в Городку. Він відмовлявся, вкінці погодився.

Вечір цей був пам'ятний тим, що слово про Біласа і

Данилишина мав Степан Долинський. Думаю, що вільно мені це вже сьогодні сказати, без страху деконспірації, що він був провідником одної групи учасників нападу на пошту, в якій саме були Білас і Данилишин. Стефко, – популярно ми його звали Стьопа, – також не зачисляв себе до “бібуляжів”, бойовик із крові і кости, твердий мов граніт. Виявив він небуденний літературний хист і, як медичний студент – був надто чулим. У своєму слові він зачитував зізнання свідка оборони о. Кіндія, який передав слова Данилишина, коли його й Біласа зловили збаламучені фальшивими погоłosками поліції українські селяни (цитую з пам’яті): “ Ми – українські революціонери, коли так будете поступати, України ніколи не буде!” Голос Стефкові заломився, стиснуло в горлі, мимо намагань – не міг докінчити розповіді, відійшовши на бік, ледве втримував сльози. Інші, хоч тверді –Роман Сеньків, Іван Ярош – розплакались надобре. Я мусів перервати на короткий час вечір, читати слово Стефка докінчив Шухевич. Вірте мені, такого вечора, де говорила душа і серце, а не тільки уста, де брали участь не тільки фізичні істоти, але, здавалось, самі чуття, серця – я не пережив у своєму житті ні перед тим, ні потім, хоч брав участь у сотках академій.

Оскільки не помиляюсь, вдалося обі доповіді передати на світ через тодішнього нашого капеляна о. д-ра Богдана Липського. Оскільки міг я запам'ятати зміст, доповідь Шуха була друкована циклостилем у Кракові в 1940 році, опісля у 40-их роках появилася друком у підпільній друкарні в Україні. Темою цієї доповіді було вбивство Ю. Березинським комісара польської поліції Еміля Чеховського.

Після того Шухевич належав до співробітників нашої в'язничної газетки, переписуваної на папірцях. Не пригадую сьогодні тем його статей, ані псевдоніму, який він уживав, хоч був я в той час редактором "Непоборних"; став я ним з наказу (що так скажу), бо визначені на той час публіцисти, що сиділи на тій же сотці - Я. Стецько, В. Янів, д-р

Б. Гнатевич, уважали, що треба іншим вправлятись у редакторському ділі.

Роман Шухевич був дуже добрим шахістом. Два рази здобув мистецтво келії, оба рази після завзятої боротьби з дуже добрим і знаним на той час шахістом Андроніком Копистянським.

Роман Шухевич був організатором хору в Бригідках. Співали кожної неділі на Службій Божій у

в'язничній каплиці. Диригентом хору був В. Андрушак, але вивчав партії на пробах кожної п'ятниці Шух, на яких був завжди присутній о. д-р Богдан Липський. Було це просто тому, що він єдиний з-поміж нас усіх грав на фортепіяні, а до диспозиції ми мали т. зв. фісгармонію. Він співав тенором, але через брак "гальтера" у баритонах, у нашому хорі він співав у баритонах.

Надзвичайний організаційний хист Романа Шухевича виявлявся не тільки в організуванні, так би мовити поважної частини нашого життя у вузьких чотирьох стінах в'язничної келії, але і в організації дозвілля. Без його участі якось тяжко йшли буденні розмови, зле виходив спів, коли смеркало, і ми виходили на "корзо", маршуючи від стіни до стіни. Був він організатором танцювальних забав, де до танців пригравала найкраща на світі оркестра "на гребінцях". Був теж часто аранжером. Тільки Іван Ярош перевищував його у народніх танцях, не інших.

Одним із дуже приємних занять у час дозвілля було відгадати, ставлячи 15 питань, подуману кимось особу. Відповідь на питання могла бути тільки – так, або – ні. Майстром у видумуванні осіб був Ярослав

Спольський, у відгадуванні – Шухевич. Можливо перевищував його в тому, коли ми бавилися тією забавою в Березі, Ярослав Старух. Але різниця між способом відгадування між обома була очевидна. Старух, здається, мав колосальний інтуїтивний дар радше вичути думку, коли Шухевич домінував логічністю ставлених питань і бистротою самих думок, і їх асоціацією. Хоч, може, і було б цікаво, не буду займати часу описом тих “забав”, які були великою гімнастикою для ума, але також джерелом веселости, гумору.

Обмежуючи свої спомини, можливо, стисло до особи Романа Шухевича, не говорив я ні словом про організованість українських націоналістів, політв'язнів. Все ж таки мушу бодай кількома словами про це згадати, бо роля Романа Шухевича в тому була дуже замітна. Організацію політв'язнів очолював Провід, зложений із 5 членів. Головою Проводу на час, про який мова, був Ярослав Стецько. В певному періоді часу я мав честь бути членом Проводу.

У той час Шухевич не був членом Проводу, а був головою Головного суду. Суд займався головню розглядом поведінки націоналістів у слідстві і в час судового

процесу. Суд видавав присуди, які могли бути затверджені або відкинені властями ОУН на волі. Шухевич проводив нарадами суду і часто подавав проєкт засуду

Як я вже згадував попередньо, Шухевич по професії був техніком, але треба було подивляти, скільки було у нього правничого знання, як глибоко аналізував він зізнання підсудного, прокурора, оборонців, свідків, як глибоко і широко аналізував психологічні умови, що могли довести до заломання в'язня, як всесторонньо розглядав наслідки такого чи іншого вироку для самого підсудного і інших націоналістів-політв'язнів, а в окремих випадках – для всіх членів ОУН і всієї української громади. Із зрозумілих причин не буду називати осіб, яких судили, і як судили. Скажу тільки, що в розумінні Шухевича, вирок не мав бути карою, а виховним засобом для підсудного і загалу в'язнів. До такого розуміння кари додумались світові правники кількадесять років пізніше.

* * *

Завівся був на “сотці” звичай прощати щасливців в переддень їхнього виходу на волю. Були це дні, в яких, як каже Олесь, – “з журбою радість обнялась”. Радісні, бо тільки в’язень вповні розуміє слово воля; радісні, бо всі знали, що звільнений включиться наново у боротьбу, а журливі, бо націоналісти, політ’язні творили дійсно щось більше, ніж родину, – звільненому жаль було кидати друзів. Поет Б. Кравців змальовує це так:

*Колись, як серце будні здавлять,
Як зрадить волю друг і брат,
Я знаю, буду банувати
За днями, що в залізах грат.
За ночами суворих келій,
Налитих померками вицертъ,
Де йшли юнацькі роки друзям,
Де з усміхом стрівали смерть.*

Прощальний вечір відбувався пізнім вечором, коли всі повкладались у ліжка. З уряду промовляв хтось із проводу, провідник келії і щасливець. Часами ще хтось охочий, часами хтось склав дотепного вірша, пісню. Темою промов ніколи не були панегірики, а

радше політика, чи націоналістична етика, точніше кажучи – постава націоналіста до життєвих проблем дня.

Одного липневого чи серпневого дня 1937 року прийшла радісна і сумна хвилина прощати Шуха. Він знав, що не минути йому церемонії і вже заздалегідь серйозно і жартома старався тому запобігти. Говорив на цю тему довго зо мною, бо я був тоді провідником келії, говорив з провідником Ярославом Стецьком. Оба ми відмовились ламати традицію.

Вечір. Всі на своїх місцях у ліжках. Шух – на козацькому низі. Тиша. Від Проводу ОУН забрав слово В. Янів. Говорив про всесторонність націоналістичного руху, про гармонійну дію його в політичній і бойово-військових ділянках. Згідно із домовленням з Проводом, мені припала тема: чи націоналіст, всеціло віддана ідеї національної революції людина, повинен закладати родину? Цю тему вибрав я, між іншим, з тієї причини, що – як я згадував вже вище – на келії було багато хлопців із сіл, і вони не раз прозраджували намір закласти родину, коли доля дозволить їм дихнути запахом волі. Тема була апробована Проводом, бо перший раз доводилось нам прощати жонатого чоловіка, батька сина-героя Юрка.

Говорив я поважну промову, списав рисіком оба боки таблички, але вийшло інакше.

Почав я промову приблизно так: Кажуть, що народні приказки – це народна мудрість. Є така українська приказка: "Оженився і перемінився" (думаючи на прикладі Шухевича доказати, що він є уособленням заперечення тієї мудрости). Не довелось мені доводити того, бо всі 22 друзі бухнули сміхом, я спантеличився, посипались жарти, і я докінчив свою промову вже зовсім на весело. До пізньої ночі лунав козацький, творились афоризми, вірші. Кількакратно успокоював нас стукотом у двері і погрожував нічний сторож.

Коли наступного дня Шух тиснув друзям руки, твердому лицареві блищали сльозами його сталеві очі. Мені на відхідне сказав: "В мене був сумнів, але ти мене переконав, що вженився – але не перемінився. Уважай, щоб я міг колись те саме тобі сказати!"

Коли 1941 року Шух промовляв на моєму весіллі, то почав своє слово перефразованою приказкою – вженився і

не перемінився. З тільки йому питомою веселістю і делікатним гумором він бавив присутніх.

Не належить до моєї теми говорити про дальший життєвий шлях Шуха – що він зробив як Шух, Шухевич, Шука, Тур, чи ген. Тарас Чупринка, чи Лозовський. Про це вже написала історія і ще напише.

Ніяк не ставив я собі завдання намалювати детальний портрет Шуха – людини, Шуха – політв'язня. Це понад мої сили і вміння. Для цього треба мистця слова, для цього треба науковця. Я хотів кількома рисами нарисувати його силуету. Ви, шановні читачі, добирайте собі самі і слів і кольорів, щоб намалювати його портрет.

Перед закінченням не можу повздержатись, щоб не висловити таку загальну заувагу: Бог не наділює людину щедро всіма талантами, але у випадку Шухевича він був дуже щедрий. Глибокий, бистрий і критичний ум, глибоке чуття, твердий, вимогливий до себе характер, сильна воля, витривалість, пошана до чужої думки, відданість ідеї до самозаперечення – ось тільки кілька рис. Він не накидав аподиктично нікому своєї думки,

не моралізував, а своєю індивідуальністю, прикладом вціплював їх довіллю. Респектували його всі – і друзі, і вороги, бо не респектувати його не можна. Таким він був, таким я його пам'ятаю і, я певний, таким його пам'ятати будуть майбутні покоління.

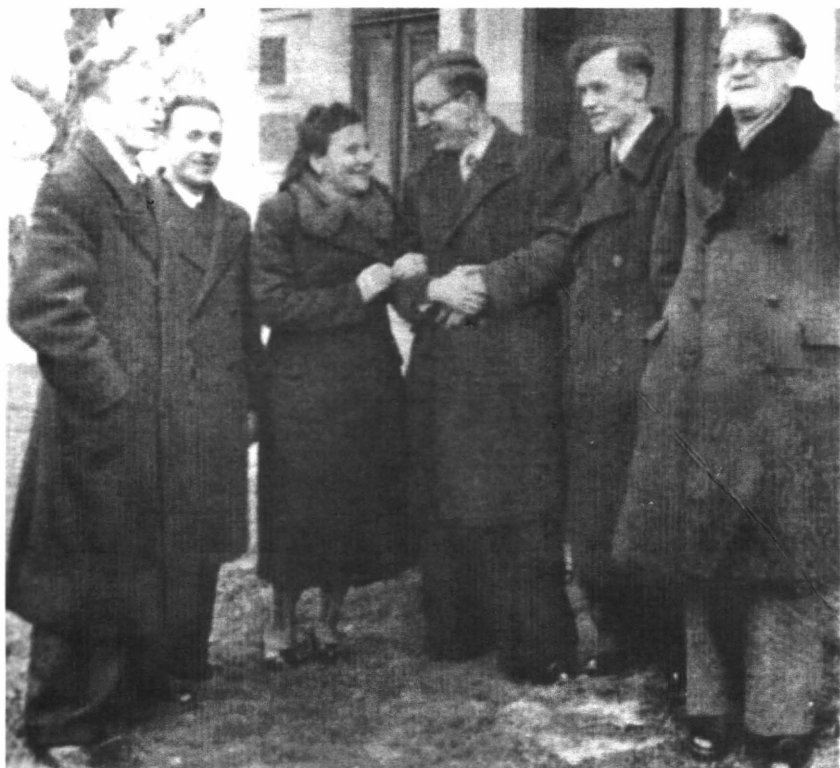
**Марія Стецюк,
дружина
Івана Бойка**

**Іван Бойко
1949 р.**

**Зліва направо: Марія та Іван Бойко
(2-ий день по їхньому весіллі),
Роман Шухевич, Іван Іванчук, НН,
23 лютого 1943 року**

Зліва направо: Роман Шухевич,
Іван Іванчук, Марія Бойко-Стецюк,
Іван Бойко, НН, НН,
лютий 1941 року

м Порхител
Польща

Іван Бойко

народився 19 червня 1913 року
у с. Тартаків Сокальського району
Львівської області.

Член ОУН із 1929 року.

В'язень польських (Бригідки,
Береза-Картузька) та німецьких
(Авшвіц-Освенцім) таборів.

У 1941 році одружився з Марією Стецюк.

У 1942 році народилася дочка Оксана,
а в 1944 син Ігор (помер у 1947 р.)

Це було довге в розлуці подружнє життя.

Дружина 14 років каралася в Советських таборах (Колима),
а Іван – в Аушвіці.

У 1949 році прибув до Канади
і відразу включився в громадське і суспільно-політичне життя
української громади.

Належав до тих відважних шістьох, що заснували газету
“Гомін України”, був довголітнім її директором,
представником “Гомону” в Клубі Етнічної преси.

Працював секретарем АБН Канада,
згодом – в Українській гуртівні – Ю - Бі - Ей.

Останньою радістю була зустріч з дочкою та онукою
і звістка про живий ланцюг в Україні 21 січня 1990 року.

Помер у Торонті 31 січня 1990 року.

Звершилося те, заради чого він жив і боровся,
– відродилася незалежна Українська Держава.

*Спогади видані родиною
з нагоди 100-річчя від дня народження Івана Бойка.*

Торонто, 2013

Print by PR OK, www.prok-print.ca